

УДК 658.012.12

Дідик Л.М., Лісовенкова І.М.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГІРНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

Обґрунтовується поняття виробничо-господарського потенціалу та значення оцінки рівня його використання для прийняття управлінських рішень та розробки стратегії діяльності гірничого підприємства в ринкових умовах.

The concept of the productive and economic potential is substantiated and the importance of estimating the level of its use when making managerial decisions and working out the strategy of the activity of the enterprise in the market conditions is proved.

Зміна економічних відносин у суспільстві потребує трансформації змісту і форм управління промисловими підприємствами. Багато діючих підприємств ще не випускають конкурентоспроможну продукцію, неефективно використовують фінансові і трудові ресурси, а також діючі виробничі потужності. Фактично не сформовані нові виробничі та управлінські структури суб'єктів господарювання, які б дозволили підприємствам успішно конкурувати із зарубіжними підприємствами спорідненого профілю на внутрішньому і зовнішньому ринках. Успішне функціонування підприємств неможливо забезпечити без чіткої організації управління і використання чинників виробництва, які визначають стратегію підприємства та його можливості щодо поліпшення результатів фінансово-господарчої діяльності.

У вітчизняних дослідженнях дотепер переважає підхід до визначення підприємств як до механічного з'єднання ізольованих і об'єктивно не пов'язаних ресурсів і факторів. Проте промислове підприємство являє собою сукупність матеріальних, трудових, фінансових, природних, інформаційних та інших ресурсів, а також керуючих впливів, що знаходяться в діалектичному зв'язку і взаємозалежності та функціонують як єдине ціле. Ця агломерація має свої, об'єктивно властиві тільки їй як системі закономірності розвитку, від вміння використання яких залежить ефективність економіки, темпи і якість її зростання.

Необхідність управління використанням ресурсів, можливостями кожного підприємства щодо досягнення найкращих результатів виробничо-господарської діяльності впливає з об'єктивних вимог ринкової економіки, яка надає широкі можливості для розвитку підприємництва і вимагає державного регулювання відтворювальних процесів у всьому господарстві. У повній мірі ці тези торкаються і гірничих підприємств, оскільки специфіка виробництва та вплив багаточисельних мінливих факторів на результати діяльності роблять проблему оцінки їх потенціалу актуальною [1].

Сучасне ефективне управління на мікрорівні ґрунтується на узагальненій оцінці можливостей функціонування та динамічного розвитку підприємств. Така оцінка в наукових працях, а потім і в практичній діяльності стала відображатися за допомогою таких понять, як "виробничий потенціал", "трудова потенціал", "інноваційний потенціал", "фінансовий потенціал" та ін. У сукупності вони віддзеркалюють різноманітні, але взаємопов'язані сторони існування і життєдіяльності підприємства. Більш того, усі вони відображають наявність та рівень використання тих чи інших ресурсів і впливають на результати виробничо-господарської діяльності підприємства будь якої галузі, форми власності та напрямку діяльності. Тому, на нашу думку, їх можна об'єднати в одне інтегруюче поняття – "виробничо-господарський потенціал",

який має внутрішню цілісність і завершує понятійний ряд потенціалів, що дотепер використовуються в економічних дослідженнях.

Вивчення еволюції думок щодо розуміння терміну “потенціал” приводить до висновку, що його виникнення в економічних дослідженнях попередньо було пов’язано з розробкою проблем комплексної оцінки рівня розвитку виробничих сил та відносилось до періоду двадцятих років попереднього століття.

Термін “потенціал” у своєму етимологічному значенні походить від латинського слова “potentia” і означає “скриті можливості”, які у виробничій практиці завдяки праці можуть перейти в реальну дійсність.

В теперішній час у розвитку уявлень про потенціал можливо виділити три напрямки.

Представники першого напрямку В.М. Архипов [2] та інші стверджують, що потенціал – це сукупність необхідних для функціонування або розвитку системи різних видів ресурсів. Визначаючи категорію, що досліджується, необхідно взяти до уваги положення цих авторів про те, що поняття “потенціал” і “ресурси” не слід протиставляти. Потенціал представляє собою узагальнену, сукупну характеристику ресурсів, прив’язану до місця та часу. У літературі трактування поняття “потенціал” як певної сукупності ресурсів, головним чином економічних, безпосередньо пов’язаних з функціонуванням виробництва та прискоренням науково-технічного прогресу, знаходить все більше однодумців. “Ресурсне” розуміння потенціалу має важливе значення для планування та управління виробничою діяльністю, але не вичерпує усіх його характеристик.

Друга група авторів – А.Г. Аганбегян, В.Д. Речина [3] та інші представляють потенціал як систему матеріальних та трудових факторів (умов, складових), що забезпечують досягнення мети виробництва. Основою для такого підходу є висновки К. Маркса про те, що засоби праці, предмет праці та робоча сила, як фактори виробництва та елементи утворення нового продукту, виступають як можливості, тим самим підкреслюється їх потенційний характер. Це положення принципово важливе не тільки для обґрунтування поняття “виробничо-господарський потенціал”, але й для аналізу та розробки методів вимірювання потенціалу, тому що екстенсивний динамізм розвитку виробництва в деяких випадках притупив увагу дослідників до питань покращення використання вже накопичених ресурсів. Аналізуючи дослідження цієї групи авторів, можна зробити висновок про те, що пошук шляхів підвищення результатів виробничо-господарської діяльності повинен базуватися не на досягнутому рівні використання ресурсів, а виходити з потенціальних можливостей виробництва.

Вчені третього напрямку – І.М. Рєпіна [4] та інші – розглядають потенціал як здатність комплексу ресурсів системи вирішувати конкретні задачі, що стоять перед нею. Потенціал, на їх думку, це цілісне уявлення єдності структури і функції об’єкта, прояв їх взаємозв’язку, вираз сукупної можливості колективу для виконання яких-небудь задач. На цій основі робиться висновок про сукупні можливості колективу – чим досконалішою є структура об’єкта, чим в більшій відповідності знаходяться його структурні та функціональні елементи, тим вище його потенціал і ефективність.

Викладене свідчить, що домінує однобічний підхід щодо економічного трактування суті потенціалу: він визначається як сукупність ресурсів або як можливості господарської системи з випуску продукції, чи як можливості виробничих сил досягти певного ефекту.

Таким чином, теоретико-методологічне визначення поняття потенціалу та обґрунтування чинників, які впливають на рівень його використання є актуальним, має не тільки важливе наукове, але й практичне значення, оскільки уявлення про зміст потенціалу визначає підхід до його оцінки і управління ним.

Проведені нами наукові дослідження дозволяють стверджувати, що більш досяжним показником, який дозволяє враховувати не тільки рівень використання ресурсів, стартові умови діяльності підприємства, але й обґрунтовувати напрямки досягнення тієї чи іншої мети є виробничо-господарський потенціал. Слід зазначити, що реальна оцінка виробничо-господарського потенціалу підприємств дозволяє розробляти проекти для залучення інвестицій, а інвестору дає можливість мати об'єктивну характеристику того підприємства або господарського комплексу, яким необхідні ці вкладення.

У своєму дослідженні ми розглядаємо виробничо-господарський потенціал як цілісну інтегровану характеристику можливостей підприємства, що базуються на комплексній оцінці рівня використання усіх видів ресурсів.

Виробничо-господарський потенціал, на наш погляд, характеризується чотирма основними рисами.

Перша риса. Виробничо-господарський потенціал підприємства визначається його реальними можливостями в тій чи іншій сфері економічної діяльності. При цьому не тільки реалізованими, але й нереалізованими з яких-небудь причин.

Друга риса. Можливості будь-якого підприємства у своїй більшості залежать від наявності ресурсів та резервів, не залучених у виробництво. Тому виробничо-господарський потенціал підприємства характеризується також і певним обсягом ресурсів, як залучених у виробництво, так і ні, але підготовлених для використання.

Третя риса полягає в тому, що виробничо-господарський потенціал визначається не тільки і не стільки наявними можливостями, але й навичками різних категорій персоналу для його використання з метою виробництва продукції, отримання максимального прибутку і забезпечення ефективного функціонування та сталого розвитку підприємства.

Четверта риса. Рівень і результати реалізації виробничо-господарського потенціалу підприємства (обсяги виробленої продукції, собівартість, рентабельність або отриманий дохід та ін.) визначаються також формою підприємництва і відповідною організаційною структурою підприємства.

Між складовими елементами виробничо-господарського потенціалу складаються певні взаємозв'язки, які виникають з технології, організації і управління виробництвом. Незважаючи на різні підходи до структурної характеристики потенціалу підприємства, ознаки, які повинні мати його елементи, залишаються такими:

- елементи повинні функціонувати одночасно і в сукупності, так як закономірності розвитку потенціалу не можуть бути розкриті окремо, а тільки в їх поєднанні, що потребує досягнення збалансованого оптимального співвідношення між елементами;
- складові елементи потенціалу повинні бути взаємозамінними і адекватними характеристикам продукції та послуг, що виробляються.

У сучасних умовах виробничо-господарчий потенціал підприємства повинен відображати можливості виробництва продукції, здатної стати товаром на ринку. Для того, щоб створити цілісний виробничо-господарський потенціал, адаптований до ринкового середовища, необхідно мати не тільки оцінку його стану, але й оцінку можливостей подальшого розвитку. Якщо для першої оцінки достатньо сформулювати систему локальних і узагальнюючих показників, то для другої – необхідно враховувати певну сукупність факторів і умов. Запропонований нами методичний підхід до комплексної оцінки виробничо-господарчого потенціалу підприємства і резервів його відтворення був сформований з урахуванням існуючого позитивного вітчизняного досвіду у цій сфері.

У загальному вигляді оцінка – це результат визначення й аналізу якісних і кількісних характеристик об'єкта, що управляє (керує), а також процесу управління ним. Оцінка дає

можливість встановити, як працює підприємство, чи досягаються поставлені перед ним цілі, які зміни й удосконалення в процесі управління впливають на функціонування підприємства, його ефективність.

Для оцінки виробничо-господарського потенціалу підприємства потрібна всеосяжна система показників, причому в основу конструювання такої системи повинна бути покладена структурна модель, що враховує не тільки фактичну динаміку, але й теоретичні передумови. У нашому уявленні така структурна модель системи показників за своєю концепцією повинна враховувати наступні вимоги до її формування:

- загальнотеоретична інтерпретація, взаємозв'язок і цілеспрямованість як окремих показників, їхніх груп, так і усієї системи в цілому;
- забезпечення сумірності, односпрямованості показників груп, усієї системи;
- наявність у системі показників, що виступають як основні регулюючі параметри, опорні категорії;
- можливість регулювання рівня показників у залежності від рівня використання ресурсів і ефективності результату;
- можливість одержання прогнозу про спрямованість динаміки показників.

Слід зазначити, що сукупність оцінних принципів, показників, критеріїв і методів складає методологію оцінки. У загальному вигляді методологію оцінки можна представити у вигляді послідовності таких дій: формування категорій, розробка показників, встановлення критерію порівняння, вибір способу оцінки, одержання результатів оцінки.

Виходячи з вищенаведеного, вважаємо, що виробничо-господарський потенціал підприємства доцільно характеризувати не одним, а сукупністю показників. Причому, у залежності від природи самого показника застосовувати вартісну чи натуральну оцінку. Як було відзначено, основними задачами удосконалення управління розвитком і використанням виробничо-господарського потенціалу вугільних підприємств є оцінка і встановлення основних об'єктів і напрямків, що визначають підвищення ефективності використання виробничо-господарського потенціалу, внесення змін у ці елементи, їхня модернізація відповідно до тих стратегічних задач, що ставляться перед підприємством. Це буде можливо, якщо правильно оцінити всю сукупність чинників, котрі визначають виробничо-господарський потенціал підприємства як господарського комплексу, і створити відповідну систему управління, що забезпечує реалізацію намічених планів.

Для комплексної оцінки виробничо-господарського потенціалу доцільно реалізувати підхід, що розкриває її триєдину сутність (рис. 1):

- як результат кількісного виміру, тобто застосування локальних і узагальнюючих показників;
- як процес організації оцінки, аналізу результатів і виявлення внутрішніх закономірностей, що формують зміст об'єкту;
- як база для прийняття управлінських рішень щодо його відтворення.

Основні принципи запропонованої оцінки: системний підхід, поєднання кількісного виміру й якісної оцінки ресурсного і управлінського підходів, оцінки стану та можливостей відновлення та розвитку потенціалу.

У роботах з проблем формування і використання потенціалу підприємств галузі недостатньо розроблені питання виміру його величини і рівня ефективності його використання.

При оцінці виробничо-господарського потенціалу актуальним і важливим є урахування всіх чинників, що формують і визначають потенціал і дозволяють розробляти стратегію його ефективного використання.

Виробничо-господарський потенціал можна розглядати як функцію, що залежить від множини аргументів:

$$ВГП = f(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n)$$

де ВГП – виробничо-господарський потенціал;

$x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$ – чинники, що визначають виробничо-господарський потенціал.

Під чинником розуміються ті рушійні сили й інструменти впливу, що формують виробничо-господарський потенціал господарського комплексу. Чинники являють собою достатньо складний об'єкт вивчення, що характеризується різноманітними особливостями, і в залежності від цих особливостей по-різному враховуються при розробці стратегії використання і нарощування виробничо-господарського потенціалу. Множинність чинників обумовила їхню класифікацію за істотними ознаками.

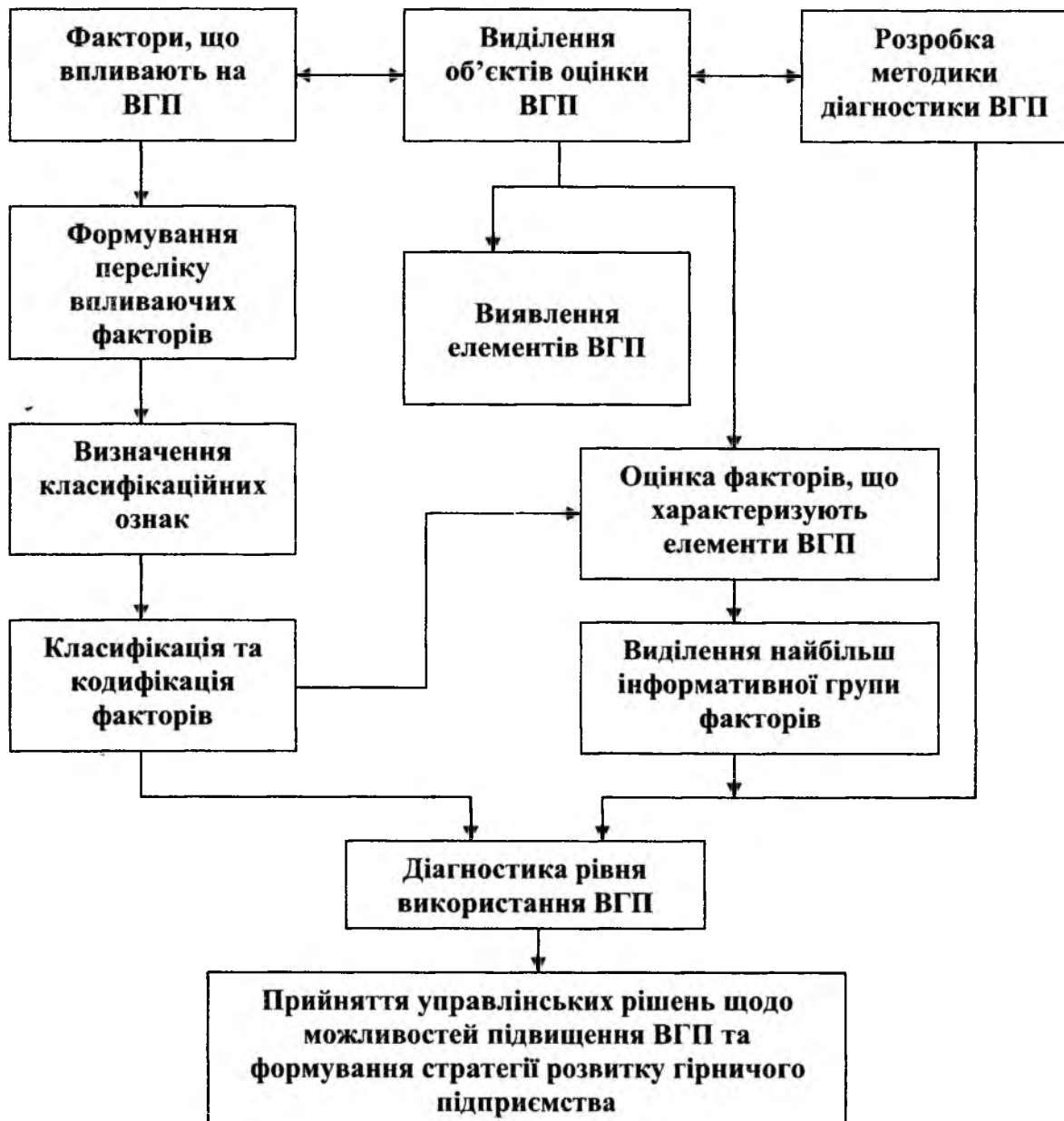

Рис. 1. Порядок оцінки виробничо-господарського потенціалу (ВГП)

Існують різноманітні підходи до класифікації чинників. Вони відрізняються цілями класифікації. Ряд авторів захоплюється надмірною деталізацією, багаторівневою класифікацією, що робить її важко застосовною. Інша скрута – поверхнева, занадто укрупнена класифікація, що не дає потрібної інформації. З огляду на переваги і недоліки проаналізованих класифікацій, у даній публікації розроблено підхід до класифікації чинників, які визначають використання та розвиток виробничо-господарського потенціалу з позицій керування цими процесами. Класифікація чинників наведена нижче (табл. 1).

Подана класифікація дозволяє систематизувати всю множину чинників виходячи з особливостей їхнього впливу на виробничо-господарський потенціал господарських комплексів, у ній виділено чотири основних ознаки: ступінь впливу, середовище виникнення, природа чинника, об'єкт впливу.

Множина чинників, що впливають на виробничо-господарський потенціал гірничих підприємств, відрізняються ступенем, напрямком і характером впливу. Це ускладнює задачу формування чинників по кожній групі, за допомогою яких можна буде здійснити комплексну оцінку потенціалу.

Даний підхід привабливий тим, що істотно спрощує процедуру вибору системи показників, що визначають оцінку потенціалу, і відкриває можливості для вибору керованих параметрів досліджуваного об'єкту.

Таблиця 1

Класифікація чинників, що визначають виробничо-господарський потенціал гірничого підприємства

Класифікаційні ознаки	Групи чинників
За рівнем регульованості	- регульовані - не регульовані
За середою виникнення	- ендогенні - екзогенні
За ступенем впливу на об'єкт дослідження	- вхідні - вихідні
За природою факторів	- гірничо-геологічні - технічні та технологічні - організаційні - фінансово-економічні - соціальні

У якості показників, які визначають рівень використання виробничо-господарського потенціалу на підприємстві, в наших дослідженнях виступили: собівартість 1 т продукції, обсяг виробництва, товарна продукція, проведення гірничих виробок, обігові кошти, необігові кошти підприємства.

Аналіз впливу умов виробництва (факторів) на перераховані показники, дозволяє по кожній з шахт встановити, які з факторів найбільш сильно впливають на наведені показники, тобто керуючи якими умовами можливо добитися позитивних тенденцій розвитку вугледобувного підприємства.

Джерелом інформації послужили дані ДХК "Павлоградвугілля". Інформаційна база була подана 109 показниками. На підставі поданої бази за допомогою кореляційного аналізу був відібраний ряд найбільш інформативних факторів, які впливають на зміну показників, визначаючих рівень використання виробничо-господарського потенціалу на

підприємстві. Тобто на собівартість 1 т продукції впливають – чисельність працюючих, зольність, обсяг товарної продукції.

На обсяг виробництва – проведення гірничих виробок, продуктивність праці. На обсяг товарної продукції – обсяг виробництва, зольність та проведення гірничих виробок. На проведення гірничих виробок – необігові та обігові активи підприємства, довгострокові позичкові кошти. На формування необігових та обігових активів підприємства впливають – довгострокові позичкові кошти, власний капітал та поточні зобов'язання підприємства.

Між усіма відібраними показниками існує відповідний взаємозв'язок, який вказує на можливість здійснення комплексної оцінки виробничо-господарського потенціалу гірничого підприємства. На підставі відповідних розрахунків і встановлених залежностей був складений узагальнений граф локальних взаємозв'язків показників, за допомогою яких може бути здійснена комплексна оцінка виробничо-господарського потенціалу гірничого підприємства.

Проведені авторами дослідження дозволили обґрунтувати поняття “виробничо-господарський потенціал”, виходячи з можливостей підприємства щодо досягнення визначеної мети, сформувані класифікацію і виділити найбільш інформативні чинники, які визначають його, закласти основи подальших наукових досліджень, спрямованих на керування потенціалом і розробку стратегії роботи гірничого підприємства.

Література

1. Дидык Л.М., Лисовенкова И.М. Предпринимательский потенциал предприятия и проблемы его оценки // Академичний огляд. Економіка та підприємництво: Дніпропетровськ, НГАУ, ДАУБП. – 2000. – № 2. – С.90–93.
2. Архипов В.М. Проектирование производственного потенциала объединений. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – С.16.
3. Опыт применения программно-целевого подхода к управлению предприятием: Сб. науч. тр. / Под ред. А.Г.Аганбегяна, В.Д.Речина. – Новосибирск, 1984. – С. 16-18.
4. Репіна І.М. Функціонування потенціалу підприємства в умовах формування нового інвестиційного середовища / Економіка та підприємництво: Збірник наукових праць. Вип. 1. – К., КНЕУ, 1997. – С.70–75.

*Рекомендовано до публікації д.е.н.,
проф. Плаксієнком В.Я. 02.04.03*

*Надійшла до редакції
20.03.03*